

Svoboda med politično pravico in etično dolžnostjo: primer Antigone

Angela Bogdanovska

Povzetek

Članek obravnava Sofoklejevo Antigono kot figuro upora proti oblasti, ki deluje onkraj politične racionalnosti in utemeljuje svoje dejanje v notranji etični dolžnosti. Njena odločitev izhaja iz avtonomne moralne volje, ravnati v skladu s tem, kar dojema kot prav, ne glede na posledice ali politično korist. V osredju članka je vprašanje, ali je svoboda zgolj politična pravica ali tudi etična dolžnost. Skozi psihoanalizo, zgodovinsko interpretacijo in filozofsko analizo skušam pokazati, da Antigonin upor presega to, kar imenujem »tradicionalna« politična dejanja, ter s tem vzpostavlja paralelo z današnjimi družbeno-političnimi razmerami in rezistenco mladih proti represivnim režimom. Prispevek zagovarja interpretacijo Antigone kot paradigme posameznika, čigar upor je radikalno etičen in hkrati apolitičen – posameznika, ki verjame, da je to njegova notranja dolžnost do resnice, dostojanstva, ljudstva in samega sebe.

Ključne besede: Antigona, politična filozofija, svoboda, upor, psihoanaliza

Summary

The article discusses Sophocles' Antigone as a figure of resistance against authority, acting beyond political rationality and grounding her actions in an inner ethical duty. Her decision stems from an autonomous moral will to act according to what she perceives as right, regardless of consequences or political advantage. At the center of the analysis lies the question: Is freedom merely a political right, or also an existential duty? Through psychoanalysis, historical interpretation, and philosophical analysis, the article seeks to

demonstrate that Antigone's resistance transcends traditional political acts, thereby establishing a parallel with today's socio-political landscape and the growing resistance of youth against repressive regimes. The article defends an interpretation of Antigone as a paradigm of the individual whose resistance is radically ethical and simultaneously apolitical – of the individual who believes that such resistance is oriented by an inner duty to truth, dignity, the people, and oneself.

Keywords: Antigone, political philosophy, freedom, resistance, psychoanalysis

Uvod

Kadar se ulice polnijo z mladimi, lačnimi boljšega jutri, ki kot odziv na sistemsko represijo artikulirajo odločen »ne«, se z vse večjo intenzivnostjo in vso zgodovinsko težo odpira vprašanje etike upora. To vprašanje nas vodi k premisleku o naravi svobode – ne kot institucionalizirane državljske pravice, temveč kot dolžnosti, ki presega oblastne zapovedi in izhaja iz notranje vesti posameznika. V tem kontekstu upor ne deluje v službi določenega političnega programa (čeprav si režimski »vojaki« pogosto prizadevajo njegovo ozadje obtežiti s političnimi elementi), temveč izraža etično stališče: prizadevanje za dosego višjega smotra.

V to luč postavimo lik Antigone, ki ga je Sofoklej oblikoval v podobi brezčasnega človeškega upora, izhajajoč iz brezpogojne zvestobe osebni moralni resnici. Antigona ne zahteva spremembe zakonov ali politične nadvlade. Kot taka pooseblja etični subjekt, čigar dejanje predstavlja etično odgovornost, s katero varuje človeško dostojanstvo, ne glede na politične posledice. V tem primeru gre hkrati za dostojanstvo mrtvih kot žrtev nekega sistema in za dostojanstvo živih, ki pristajajo na nemoralno normo ter s svojim kvietizmom participirajo v krivičnem sistemu. Njena odločitev, da kljub eksplicitni prepovedi oblasti pokoplje svojega brata Polinejka, razkriva tragični prelom med zakonom države in individualno moralno dolžnostjo posameznika. Antigonina zvestoba lastnim načelom, ki jih dojema kot višje od državnega zakona, preseže okvir politične racionalnosti¹ in izpostavi mejo, kjer oblast izgubi svojo legitimnost.

Kdo je Antigona in zakaj jo označujemo kot simbol moralne katarze, ki izhaja iz zatirajočega reda? Antigona je hči kralja Teb, Ojdipa, ki je nehote izpolnil usodno prerokbo, da bo ubil svojega očeta in se poročil z lastno materjo Jokasto. Antigona,

1 Politična racionalnost meri na način oblastnega odločanja, ki temelji na vzdrževanju družbenega reda, zakonitosti in učinkovitosti. V kontekstu *Antigone* jo lahko razumemo kot način razmišljanja, ki presoja dejanja glede na njihov pomen za ohranitev statusa quo, ne oziraje se na posameznikovo notranjo etično presojo. Cf. G. W. F. Hegel, *Predavanja o Estetiki: dramska poezija*, str. 76 in 79–81.

njena sestra Ismena ter brata Eteoklej in Polinejk so potomci te tragične zveze, ki je porušila strukture družinskega, božanskega in političnega reda. Ojdipova usoda je razkrila temeljni zlom v etičnem in simbolnem redu,² ki se konča z njegovo kaznijo, vendar se kot dediščina prenese na njegove potomce. Ta zlom zaznamuje tudi Antigono odločitev, ki ne odraža zgolj osebne volje, temveč tudi tragično usodo. Slavoj Žižek opozarja, da Ojdip s svojim dejanjem v bistvu razbije jasne vloge očeta, sina in brata, kar po Žižku povzroči kratki stik v generacijski identiteti, ki razkrinka tisto, kar naj bi zagotavljal simbolni red: kontinuiteto, smisel in avtoriteto.³

Zahvaljujoč grškemu dramatik Sofokleju je oblikovana izrazita literarna podoba teh mitskih figur, ki predstavljajo odlično izhodišče za psihoanalitično ter socialnofilozofsko interpretacijo. Od tragedije *Kralj Ojdip* prek *Ojdipa v Kolonu* nas zgodba pripelje do *Antigone*, ki se odvija v Tebah kmalu po bratomorni vojni, v kateri oba brata, Eteoklej in Polinejk, izgubita svoje življenje zavljo oblasti. Novi tebanski vladar Kreon, Jokastin brat in Antigonin stric, izda neusmiljen državni odlok: Eteoklej, ki je padel kot branilec mesta, bo pokopan z vsemi častmi, medtem ko bo Polinejk, ki je veljal za izdajalca in napadalca, ostal nepokopan, izpostavljen naravnemu razkroju in posmehu sveta. Antigona, sestra obeh padlih, se kljub javni prepovedi in grožnji smrtne kazni odloči ravnati v skladu z občutkom notranje dolžnosti in pokopati Polinejka. S tem zavrne konformizem in pokorščino družbenemu redu, ki ga uveljavlja Kreon, in utemelji svoje stališče v zvestobi družinskemu dolgu, saj ga razume kot božanski zakon, tj. kot višjega od ukazov smrtnikov. To se razkrije v trenutku, ko brez omahovanja prevzame odgovornost za svoje dejanje, rekoč: »Živim zato, da ljubim, ne da črtim.«⁴

Čeprav drama in njena osrednja vsebina izhajata iz mitološke pripovedi in družbenih okoliščin antične Grčije, ti presegata svojo zgodovinsko umeščenost. V zadnjem stoletju sta primerjalna književnost in psihoanaliza postali osrednji figuri poglobljenega preučevanja konflikta med posameznikom in oblastjo. V

2 Simbolni red označuje sistem različnih pomenov, zakonov, norm in razmerij, ki posamezniku omogočajo, da razume svojo vlogo v družbi ter deluje znotraj njenih struktur. V kontekstu *Antigone* ta red zajema družinske odnose, božanski zakon kot moralni temelj in zakonodajo. Zlom simbolnega reda pomeni razpad teh struktur in izgubo stabilnega okvirja. V tem smislu Ojdipova usoda ne predstavlja le osebne tragedije, temveč destrukcija reda, ki se kot dediščina prenese na naslednje generacije. Cf. G. W. F. Hegel, *Oris filozofije pravice*, §§135–140.

3 Ojdip ne ubije svojega očeta, ampak osebo, ki jo prepozna kot tujca. To povzroči veliko praznino v simbolni funkciji Očeta – njegova avtoriteta ni povezana z biološko reprodukcijo, ampak z njegovo simbolno vlogo. Gre za t. i. implozijo simbolne generacijske logike, pri kateri se vloge očeta, sina in brata izbrišejo, simbolna struktura, ki jih definira, pa razpade (če nekega človeka ni mogoče prepoznati kot očeta, simbolni red popolnoma izgubi svojo notranjo koherenco: sin postane mož, oče pa brat). Slavoj Žižek, *Krščanski ateizem*, str. 134–141. Cf. tudi Žižkovo lastno verzijo *Antigone*.

4 Sofoklej, *Antigona*, vrstica 513.

nadaljevanju članka sledi analiza konceptov, prek katerih sta filozofija in psihoanaliza zlasti skozi Hegla, Lacana in njune sodobne interprete osvetlili razmerje med etiko, željo, zakonom in politično racionalnostjo (s »tradicionalnimi« političnimi dejanji oziroma institucionaliziranimi in načrtovanimi oblikami delovanja v okviru obstoječega političnega reda, kot so volitve, parlamentarna razprava, zakonodajni postopki, diplomacija ali javni protesti z jasnim političnim ciljem), tragedija *Antigona* pa služi kot konceptualna zasnova teh odnosov.

Moralno neskladje kot politični problem: Heglova analiza konflikta etičnih sil

Heglovo razumevanje tragedije predstavlja eno izmed najbolj vplivnih razlag tega literarnega žanra. Po njegovi teoriji izvirna oblika tragedije temelji na dejstvu, da sta nasprotujoči si etični sili v konfliktu enako upravičeni. Vsaka stran je v svojem namenu in značaju etično utemeljena, a svojo pozitivno resnico lahko uveljavi le tako, da krši pravico druge strani. Prav zato vsaka od njiju neizogibno zapade v krivdo, ki ni posledica osebne pokvarjenosti, temveč etičnega delovanja samega. Čeprav se zdi, da tragedija prinaša le uničenje, Hegel v njej vidi obliko etične zmage. Skozi propad enostranskih stališč posameznih likov se razkrije globlja potreba po združitvi nasprotih si polov. Subjekti ne propadejo zato, ker bi bili moralno napačni, temveč zato, ker njihova volja, čeprav čvrsta in legitimna, ostaja enostranska in brez celostnega pogleda.⁵ V tem smislu tragedija pokaže, da se etični red vzpostavi šele skozi dejanje, ki nasprotne etične vidike pripelje do njihovega skrajnega izraza.

Heglova analiza *Antigone* opredeljuje tragedijo kot etični konflikt dveh nasprotujočih si sil, pri čemer absolutizacija katerekoli izmed strani neizogibno vodi v propad obeh. Hegel tako ne idealizira nobenega izmed likov: ravnanje Antigone in Kreonta obravnava enakovredno in z distanco, pri čemer izpostavi njune tako pozitivne kot negativne poteze. Oba lika namreč utelešata specifični etični sili – naravno (družinsko) in duhovno (državno) –, katerih spopad razkrije, zakaj je do tragedije sploh prišlo.⁶

Na Antigono se Hegel pogosto sklicuje pri obravnavi temeljnih pojmov, kot so moč, ljubezen in patos.⁷ Pojem *patos* (πάθος) izhaja iz starogrške filozofske in reto-

5 Hegel, *Predavanja o estetiki: dramska poezija*, str. 57–68.

6 Fabio Tononi, »Sophocles' Antigone: Philosophy, Politics and Psychoanalysis«, str. 128; Miriam Leonard, »Antigone, the Political and the Ethics of Psychoanalysis«, str. 138.

7 Tononi, »Sophocles' Antigone«, str. 127.

rične tradicije ter v osnovnem pomenu označuje izkustvo, čustveno vzgibnost, trpljenje in usodno neizogibnost. Hegel poudarja, da patos ni zgolj čustvo oz. strast, temveč označuje globljo, notranjo gonilno silo – duševno ali etično moč, ki subjekt vodi k dejanju in nosi ontološko težo človeške eksistence.⁸ V tem smislu lik Antigone predstavlja paradigmatški primer patosa, saj pooseblja notranje utemeljeno racionalno moč, ki presega meje univerzalne etične resnice. Hegel pravi, da njena odločitev ne izhaja iz sentimenta ali naključnega čustva, temveč iz nujnosti, ki jo narekuje njena notranja moralna zavest.⁹

Hegelova interpretacija *Antigone* odpira še nadaljnje ključno pojmovanje naravne nravnosti (*natürliche Sittlichkeit*), ki jo razume kot spontano, neposredno obliko etične zavesti, utemeljeno v družbenih odnosih, krvnem sorodstvu in moralni intuiciji posameznika.¹⁰ V tragediji se to izraža skozi Antigonino zvestobo bratu in družinski dolžnosti, ki stoji v opreki z univerzalnim zakonom države.

Le v nravnosti, pravu in državi je prisotno nekaj trajnega in trdnega, kar ostaja in presega minljivost posameznega življenja.¹¹ Tukaj lahko prepoznamo bistvo nravnosti – pravičnost in racionalno svobodo, ki deluje v skladu z razumom in skupnim dobrim ter se ohranja v obliki pravnega reda kot njegova institucionalna oblika. Takšen red ne obstaja le v zunanjem svetu, temveč tudi sam v sebi, v svoji vsebini; ne temelji na osebnih željah, temveč je povsem neodvisen od posameznikov in njihovega značaja.¹²

V ospredju tega sistema je neposredna pravna (etična) struktura, ki vsebuje protislovja in razkriva absolutistično enostranskost, ki jo utelešata tako Antigona kot Kreon. Enoznačna zavezanost posameznemu nravnemu/etičnemu principu, ki v sebi skriva notranje protislovje, vodi k neizogibnemu tragičnemu izidu.¹³ Antigonina zvestoba božanskemu zakonu, zakoreninjenem v skrivnosti ljubezni in družinskih vezeh, nasprotuje Kreontovi zavezanosti človeškemu zakonu, ki uteleša javni red in avtoriteto mestne države.¹⁴ A ta dva zakona nista preprosto v nasprotju – gre za dve plati iste pravne substance, ki naj bi sobivali, a posameznik

8 G. F. W. Hegel, *Aesthetics: Lectures on Fine Art*, zv. 1, str. 232.

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*, str. 546, 555.

11 *Ibid.*, str. 459.

12 *Ibid.*, str. 182.

13 Eleonora Caramelli, »Antigone and the Phenomenology of Spirit. Between Literary Source (vv. 925–928) and Philosophical Reading«, str. 288; Tononi, »Sophocles' Antigone«, str. 128.

14 Hegel, *Aesthetics*, zv. 1, str. 221, 464.

zaradi subjektivne omejenosti vedno vidi le eno resnico.¹⁵ Tragični patos izhaja ravno iz te slepe pege, tj. iz zavedanja, da posameznik, ki sledi svojemu notranjemu prepričanju, hkrati prezre bistveno drugo stran celote. Zato Hegel tragičnosti ne vidi v zunanji sili usode, temveč v neizbežnem soočenju posamezne zavesti z učinkom njenega enostranskega dejanja, ki iz človeka naredi junaka ali žrtev.¹⁶ V tej luči se Antigona razkrije kot nepopustljivo utelešenje moči notranje nujnosti – ne kot pasivna žrtev, temveč kot dejavna figura etičnega odpora. In prav zaradi tega Heglova Antigona ostaja simbol sodobnih uporov: figura, ki razkriva meje avtoritetnih zakonov in s svojo notranjo legitimnostjo artikulira univerzalni poziv k pravičnosti, ki ga institucionalna oblast pogosto ne more (ali noče) slišati. Tako kot Antigona uteleša zvestobo notranjemu zakonu, Kreon uteleša nepopustljivost državne oblasti. Tu Hegel namreč razvije idejo, da vska stran v konfliktu tragedije predstavlja upravičeno, a enostransko etično pozicijo (pieteta oziroma državna oblast). Antigona kot kraljevska hči in zaročenka Haimona živi znotraj Kreontovega zakona, ki pa ga s svojim dejanjem zavrača, hkrati pa tudi Kreon kot oče in soprog ravna v nasprotju s pieteto, ki jo dolguje lastni družini.¹⁷ Zato oba tragično propadeta, ker vztrajata pri svoji poziciji brez priznanja in upoštevanja drugega načela: »Antigona umre, še preden se je mogla razveseliti poročnega rajanja, a tudi Kreon je bil kaznovan s smrtjo svojega sina in svoje soproge, ki sta se ubila, prvi zaradi Antigonine, druga zaradi Haimonove smrti.«¹⁸

Antigona kot figura čiste želje: Lacanova etika

V nasprotju s Heglovo dialektično interpretacijo, ki vidi v *Antigoni* spopad dveh enakovrednih etičnih sil, Lacan postavi Antigono v povsem drugačen kontekst – struktura tragedije je pri njem vezana na logiko želje, ne na konflikt zakonov. V svojem seminarju *Etika psihoanalize* (1959–60) se Lacan posebej posveti Antigoni in njenem pomenu ter tragičnosti: »Vsakdo se lahko ob vsakem sporu, ki nas razdvaja v našem razmerju do zakona, ki v imenu skupnosti nastopa kot pravičen, vselej skliče na Antigono.«¹⁹

Lacan vidi Antigono kot osrednjo točko tragedije predvsem zaradi afekta, ki ga povzroča v bralcu, saj oblikuje percepcijo, skozi katero se konstituira želja. Ni le

15 Caramelli, »Antigone and the Phenomenology of Spirit«, str. 289.

16 *Ibid.*, str. 289–290; Hegel, *Aesthetics*, zv. 1, str. 157–158.

17 Hegel, *Predavanja o estetiki: dramska poezija*, str. 80–82.

18 *Ibid.*, str. 81.

19 Jacques Lacan, *Etika psihoanalize*, str. 241.

oseba s svojim stališčem ali moralno zahtevo, temveč simbolna figura, ki nas fascinira na nezavedni ravni.²⁰ Lacana interpretacija Antigone premesti poudarek s političnega ali moralnega konflikta, z vprašanj družine in moralističnih argumentov na psihoanalitično vprašanje želje, pogleda in meje subjektivnosti. Antigona tako postane sredstvo našega soočenja z lastnim nezavednim, ki nas vznemirja, privlači in potiska čez meje osebnega udobja.²¹

Zakaj je po Lacanu Antigona utelešenje čiste želje? Antigonin pokop Polinejka predstavlja vodilno etično dejanje prav zato, ker je povsem ločeno od običajne moralne logike. Etika po Lacanu ne pomeni podrejanja zunanjim pravilom, temveč zvestobo tistemu notranjemu vzgibu, ki določa subjektovo željo – tudi za ceno samouničenja. To nepopustljivo vztrajanje pri lastni resnici pa uteleša Antigona. Ne deluje v imenu družine, zakona, narave ali religije, ampak zgolj v imenu svoje želje, ki nima racionalne osnove, a je absolutna.²²

Za Lacana Antigonina želja ni le močna, temveč je sublimna – tisto, kar človeka postavi na rob med življenjem in smrtjo. Ko Antigona izbere pokop Polinejka, to ni le dejanje spoštovanja, temveč gesta, ki vstopi v območje, kjer subjekt prekorači mejo oblastnega reda: »Od trenutka dalje, ko je prekoračeno to, kar pri njej uteleša vstop v, če smemo tako reči, simetričnost tega področja onstran, med življenjem in smrtjo, med fizično smrtjo in izbrisom biti, od tega trenutka Antigona, ne da bi bila že mrtva, ni več šteta k živim.«²³ Želja, s katero se je Antigona poistovetila in pri kateri bo vztrajala ne glede na posledice, postane njena usoda, kar pomeni, da nepovratno vstopi v prostor onkraj simbolnega, kjer njena notranja resnica dobi vidno, materialno obliko. Lacan to vidi kot utelešenje etične konsekvence – subjekt, ki ne le izreče resnico, temveč ji s telesom in življenjem sledi do konca.²⁴

Če Hegel vidi Antigonino etično stališče kot enostransko utelešenje načelne sile, ki pozabi na svojo drugo polovico, pa Lacan v njej vidi herojsko figuro brez zunanje reference, ki izpostavlja željo kot osrednjo gonilno etično silo. Antigonin lik kot utelešenje »čiste želje« in njeno bivanje »med dvema smrtma« kažeta, da je etika v Lacanovi perspektivi vztrajanje pri lastni želji – točki, ki strukturira subjekt kot tak.²⁵

20 *Ibid.*, str. 246.

21 *Ibid.*

22 *Ibid.*, str. 280–283; Leonard, »Antigone, the Political«, str. 142–143.

23 Lacan, *Etika psihoanalize*, str. 280.

24 Leonard, »Antigone, the Political«, str. 143–144.

25 Lacan razlikuje med resnico, ki je vedno nepopolna, delno izrekljiva in diskurzivna, ter željo, ki je za subjekt »transcendentalna«. Zato etika v tem okviru ne pomeni iskanje resnice kot cilja, temveč nepopuščanje glede lastne želje. Cf. Lacan, *Etika psihoanalize*, str. 321–324.

Zaključek

Vprašanje, ali je svoboda zgolj politična pravica ali tudi etična dolžnost, v *Antigoni* dobi dramatično in univerzalno obliko. Antigonino dejanje ni akt klasičnega upora, temveč dejanje zvestobe, tiste brezpogojne zavezanosti etičnemu imperativu, ki posameznika zavezuje onkraj vsakršne družbene koristi. V tem prestopu iz simbolnega reda v zvestobo tistemu, kar se subjektu zdi etično nujno, Antigona ne zavrača družbe, temveč jo s svojim dejanjem opominja na tisti pozabljeni temelj svobode, ki ni zgolj politična pravica, temveč tudi dolžnost posameznika do lastne notranje resnice. Njen podvig razkrije, da je svoboda živa le toliko, kolikor si jo nekdo upa misliti kot dolžnost in je zanjo pripravljen tudi odgovarjati – ne pred zakonom, temveč pred samim seboj. Tovrstna gesta ni razširjena, temveč je redka, in vendar se vedno znova pojavlja tam, kjer se posamezniki odločijo za dejanje, ki nima politične koristi, a nosi moralno posledico, ki ne izhaja iz družbenega pritiska, temveč iz zvestobe lastni etični zavesti. Po Heglu gre tukaj za moralo (*Moralität*) kot obliko subjektivne volje, ki si prizadeva za dobro, a še ni v polnem soglasju z objektivnim redom (zunanje družbene in pravne norme).²⁶

Lacan te notranje volje in odgovornosti ne zavrne, temveč v njej prepozna etično gesto – vztrajanje pri želji, ki presega korist in veljavne simbolne zakonitosti. Antigonina gesta po njegovem ne vodi do katarze v aristoteliskem pomenu očiščenja, temveč v konfrontacijo s tistim, kar je onkraj konteksta zakonitega in normativnega.²⁷ Ta interpretativna poteza pa ni v popolnem neskladju s Heglom. Prav nasprotno: Antigonin lik, kot ga interpretira Hegel, že nosi zasnovo tega, kar Lacan razvije kot etično nepopustljiv subjekt. Tako se Lacanova etika ne oddalji od Hegla, temveč ga retroaktivno še zaostri, ko pokaže, da tisto, kar Hegel imenuje *Moralität* (subjektivna, notranja dolžnost), v določenih okoliščinah ne ostaja le nepopolna raven, temveč se izkaže za samostojno in koherentno etično držo.

Antigonina zgodba tako še danes odzvanja v tišini tistih, ki v imenu pravice in svobode prestopajo meje – ne kot heroji, temveč kot nosilci vztrajne, notranje prepričanosti, da dostojanstvo ne potrebuje soglasja, temveč nepopustljivo zvestobo, ki ne popusti. Pri tem ne gre le za odgovornost in zvestobo, ki bi ju določale zunanje institucije, temveč za notranjo presojo etične meje, pri čemer je svoboda utemeljena v zavestnem razločevanju med načelom in manipulacijo ter ideološko legitimizacijo nasilja. V sodobnem političnem besednjaku se pogosto mobilizira jezik upora, in sicer tako, da si prisvaja pozicijo žrtve, da bi v imenu

26 Hegel, *Oris filozofije pravice*, §141.

27 Lacan, *Etika psihoanalize*, str. 241–243 in 253.

svobode legitimiziral mizoginijo, nasilje in degradacijo. Zato odgovornost ni zgolj individualna gesta, temveč sposobnost razločevanja med etičnim dejanjem in ideološko zlorabo.

Viri in literatura

- Caramelli, Eleonora. »Antigone and the Phenomenology of Spirit. Between Literary Source (vv. 925–928) and Philosophical Reading«. V: Stefania Achella, Gabriella Baptist, Claudia Melica, Serena Feloj, Fiorinda Li Vigni in Francesca Iannelli, ur., *The Owl's Flight: Hegel's Legacy to Contemporary Philosophy*, str. 287–299. Berlin: De Gruyter, 2021.
- Hegel, G. W. F. *Aesthetics: Lectures on Fine Art*. 2 zv. Prev. Thomas M. Knox. Oxford: Clarendon Press, 1975.
- . *Oris filozofije pravice*. Prev. Zdravko Kobe. Ljubljana: Krtina, 2013.
- . *Predavanja o estetiki: dramska poezija*. Prev. Robert Vouk. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2001.
- Lacan, Jacques. *Etika psihoanalize*. Prev. Eva Bahovec idr. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Leonard, Miriam. »Antigone, the Political and the Ethics of Psychoanalysis«. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, št. 49 (2003): 130–154.
- Sofoklej. *Antigona*. Prev. Anton Sovrè. Ljubljana: Založniška hiša Dolenc, 1997.
- Tononi, Fabio. »Sophocles' Antigone: Philosophy, Politics and Psychoanalysis«. *Journal of Comparative Literature and Aesthetics* 46, št. 2 (2023): 127–139.
- Žižek, Slavoj. *Antigona*. Prev. Lidija Šumah in Simon Hajdini. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2015.
- . *Krščanski ateizem*. Prev. Marko Miočić. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2023.